

Janusz Gmitruk

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego
ORCID 0000-0002-2603-5565

Kobiety w ruchu ludowym

Słowa kluczowe

Maria Wysłouchowa, Irena Kosmowska, Maria Hulewiczowa, Zofia Solarzowa, ZMW RP „Wici”, Związek Nauczycieli Ludowych, Ludowy Związek Kobiet, Koła Gospodyń Wiejskich

Streszczenie

Bez polskich kobiet, które wkroczyły aktywnie w XIX w. na scenę polityczną, wielkie ruchy społeczne, a szczególnie ich rozwój organizacyjny, programowy, a także działalność społeczna i oświatowa nie osiągnęłyby takiego sukcesu. Aktywność polityczna w ruchu ludowym łączona była z działalnością w krajowym i międzynarodowym ruchu kobiecym. W 1898 r. odbył się Zjazd Kobiet Polskich w Zakopanem, na który przybyły działaczki społeczno-oświatowe z trzech zaborów. Kobiety ruchu ludowego utworzyły pierwszą zawodową organizację nauczycieli szkół ludowych w Królestwie Polskim – Związek Nauczycieli Ludowych. Dały też podstawę do utworzenia Związku Nauczycielstwa Polskiego, w którym aktywnie pracowały. W okresie międzywojennym zaznaczyły swoją obecność w ruchu młodzieżowym i ludowym. Członkinie partii chłopskich organizowały działalność ich sekretariatów, uczestniczyły w wydawaniu pism, w opracowywaniu programów partyjnych. Pracowały w strukturach samorządu terytorialnego.

W czasie II wojny światowej kobiety wiejskie powołały Ludowy Związek Kobiet z wydziałem sanitarnym, Zielonym Krzyżem – organizacją samodzielną, będącą autonomiczną częścią konspiracyjnego ruchu ludowego, w której działało i walczyło 20 tys. kobiet. Po zakończeniu działalności przez PSL część działaczek znalazła się w strukturach ZSL, kółek rolniczych, spółdzielczości, KGW, w latach późniejszych – w Sejmie i samorządzie terytorialnym. Działalność kobiet wiejskich upamiętniona została w nazwach ulic, szkół i w poświęconych im publikacjach wydanych przez Ludową Spółdzielnię Wydawniczą, Zakład Historii Ruchu Ludowego i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie.

Upadek państwa polskiego, podzielonego w końcu wieku XVIII przez Prusy, Rosję i Austrię był wstrząsem dla całego społeczeństwa, które znalazło się w nowej rzeczywistości politycznej. W powstaniach narodowych i w okresie represji po ich upadku rodzina była ostoją polskości. Polskie kobiety – konspiratorki, uczestniczki walk narodowo-wyzwoleńczych wspólnie z mężczyznami ponosiły trudy walki i były represjonowane przez rządy zaborcze.

Ponieważ po każdym powstaniu do więzień i na zesłanie trafiali głównie mężczyźni, kobiety – ich matki, żony i siostry musiały przejąć obowiązki, ciężar utrzymania domu, zorganizowania w nim pracy i wychowania dzieci. Kobieta pozbawiona męskiego oparcia stawiała się opiekunką ogniska domowego, które jak zamknięte sanktuarium pielęgnowało tradycje narodowe, rodowe, ludowe i chrześcijańskie. W walce z zaborcami siedziby polskich rodzin – szlachecki dwór i chłopska chata – stały się fortecami polskości.

Z powodu tych specyficznych polskich warunków w zapoczątkowanym w Stanach Zjednoczonych i w Europie w XIX wieku ruchu emancypacyjnym kobiety Polki zajmowały szczególne miejsce. Bez kobiet polskich, które wkroczyły wówczas aktywnie na scenę polityczną, działalność wielkich ruchów społecznych, a szczególnie ich rozwój organizacyjny, programowy, a także praca społeczna i oświatowa nie osiągnęłaby takiego sukcesu.

Partie polityczne – narodowe, socjalistyczne i ludowe – stały się na ziemiach polskich nową formułą walki o niepodległość. Kobiety polskie – matki i żony – umożliwiały i pomagały mężczyznom w aktywnej pracy społecznej, politycznej i niepodległościowej. Same też podejmowały inicjatywę współorganizowania struktur patriotycznej i niepodległościowej działalności. Ich czas nadszedł po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku.

Narodziny politycznego ruchu chłopskiego pod koniec XIX wieku dokonały się przy udziale polskich kobiet, pochodzących często z rodzin ziemiańskich, inteligenckich, które za swój główny cel życia uznały pracę społeczną i oświatową dla najliczniejszej warstwy narodu – chłopów polskich. Trudno wyobrazić sobie rodzenie się galicyjskiego ruchu ludowego bez Marii Wysłouchowej, żony Bolesława, jego współtwórcy. To właśnie ona swoim niezłomnym zaangażowaniem wspierała pracę męża i nadawała jej charakter pełnego

podporządkowania, którego celem było utworzenie samodzielnej partii chłopskiej¹.

Powstałe 28 lipca 1895 roku w Rzeszowie Stronnictwo Ludowe rozpoczęło fenomenalną ciągłość polityczną ruchu ludowego. Było to ważne wydarzenie nie tylko w życiu wsi, ale także w dziejach narodu polskiego. Na arenę polityczną wkraczała nowa samodzielna siła polityczna – polski ruch ludowy.

Maria Wysłouchowa brała udział nie tylko w działalności publicystycznej, ale także organizacyjnej i propagandowej SL. Miała duży wpływ na kształtowanie się oblicza ideowego tego ruchu, jego programu politycznego oraz nowej nazwy.

Manifestując narodowy charakter Stronnictwa i dążenia ludowców do odzyskania przez Polskę niepodległości przyjęto wówczas nową nazwę – Polskie Stronnictwo Ludowe. Działalność polityczną w ruchu ludowym pod koniec XIX wieku łączyły kobiety polskie z aktywnością w krajowym i międzynarodowym ruchu kobiecym.

Okazją do przypomnienia świata sytuacji społeczno-politycznej Polski pod zaborami był Międzynarodowy Kongres Kobiet zwołany w maju 1893 roku do Chicago. Polskie kobiety reprezentować miała Maria Wysłouchowa, ale ostatecznie referat o wynarodawiającej polityce zaborców wygłosiła Helena Modrzejewska.

Inicjatywa kongresu w Chicago uaktywniła działalność oświatową w Galicji. W 1898 roku odbył się Zjazd Kobiet Polskich w Zakopanem, na który przybyły działaczki społeczno-oświatowe z trzech zaborów. Na zjeździe zdecydowano o wydawaniu pisma dla kobiet pt. „Przodownica”, które od 1900 roku ukazywało się pod tytułem „Zorza”. Odegrało ono doniosłą rolę w uświadamianiu społeczno-kulturalnym i przygotowywaniu do pracy niepodległościowej i politycznej kobiet².

W polskim czynie niepodległościowym w Galicji także nie zabrakło kobiet wiejskich. Drużyny Bartoszowe, powstałe w 1908 roku we Lwowie, były tą organizacją paramilitarną, w której utworzono

¹ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Maria Wysłouchowa (1858–1905)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1960, nr 2, s. 399–417.

² *Zjazd Kobiet Polskich w Zakopanem*, „Przegląd Zakopiański”, Zakopane 1899; *Pierwszy Zjazd Kobiet Polskich*, „Nowa Reforma” 1899, nr 188, s. 192.

oddziały kobiece. Wyróżniała się w Drużynach Bartoszewych Weronika Wąsikowa, w czasie okupacji hitlerowskiej komendantka BCH w obwodzie Buczacze³.

Najtrudniejsze warunki dla rozwoju ruchu ludowego były w Królestwie Polskim, gdzie ucisk narodowy i brak swobód politycznych uniemożliwiały legalną działalność większości organizacji społecznych i politycznych, lecz i tam nie zabrakło kobiet wśród animatorów podnoszenia świadomości narodowej i pobudzania aktywności chłopów.

Działalność oświatowa, kursy, wykłady, broszury, lotne uniwersytety miały być orężem w walce z ciemnotą i zacofaniem. Nie pozwalały „zasnąć duszy narodu”, budziły potrzebę konspiracji niepodległościowej.

Współorganizatorką pierwszego ugrupowania politycznego reprezentującego interesy ruchu ludowego w Królestwie Polskim – Polskiego Związku Ludowego, powstałego w 1904 roku – była Jadwiga Jahołkowska.

W działalności oświatowej piękną kartę zapisały działaczki ruchu ludowego: Helena Radlińska i Jadwiga Dziubińska, inicjatorki zwołania w 1905 roku Zjazdu Nauczycieli w Pilaszowie pod Łowiczem. Kobiety ruchu ludowego utworzyły pierwszą zawodową organizację nauczycieli szkół ludowych w Królestwie Polskim pod nazwą Związek Nauczycieli Ludowych. Dały też podstawę do utworzenia szerokiego ruchu związkowego nauczycieli, późniejszego Związku Nauczycielstwa Polskiego, w którym aktywnie pracowały⁴.

Polski ruch ludowy uznał Marię Konopnicką za swoją autorkę. Choć spod jej pióra wyszło wiele utworów o różnym charakterze, adresowanych do różnych kręgów odbiorców, sławę przyniosła Konopnickiej *Rota*, która pretendowała do rangi hymnu narodowego w odrodzonej Niepodległej. Od 1989 roku *Rota* stała się hymnem Polskiego Stronnictwa Ludowego⁵.

Bez działalności publicystycznej, organizacyjnej, ogromnego oddania i własnej ofiarności Ireny Kosmowskiej w ruchu zaraniarskim

³ *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego. Makieta*, Warszawa 1989, s. 421.

⁴ *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918 r.*, t. 1, pod red. S. Michalskiego, Warszawa 1982, s. 463.

⁵ J. Gmitruk, J. Mazurek, *Rota*, Warszawa 2008, s. 9.

i w redakcji „Zarania”, trudno byłoby pisać o osiągnięciach w budzeniu świadomości politycznej chłopów, jaką odegrało to pismo. Z inicjatywy ruchu zaraniarskiego w latach 1900–1913 powstało 6 ludowych szkół rolniczych – 3 męskie, 3 żeńskie. Jedną ze szkół dla dziewcząt w Krasininie powstała dzięki staraniom Ireny Kosmowskiej. W tym samym roku Kosmowska reprezentowała ruch zaraniarski na obradach Tymczasowej Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych. W kwietniu 1915 roku została aresztowana, w sierpniu wywieziona do Moskwy i osadzona w więzieniu na Tagance. W 1917 roku wróciła do Warszawy⁶.

W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej, a następnie w czasie jej trwania udział kobiet wiejskich związanych z ruchem ludowym w różnych organizacjach niepodległościowych o charakterze wojskowym znacznie wzrósł. Nie oczekiwały one biernie na powrót z wojny swoich najbliższych, a starały się aktywnie przyspieszyć jej zakończenie.

To właśnie cała plejada działaczek oświatowych i politycznych z Jadwigą Dziubińską i Ireną Kosmowską na czele współpracowała przy powstawaniu Polskiego Stronnictwa Ludowego w Królestwie Polskim, później w sejmie II RP starały się wcielać w życie ideały wolności i sprawiedliwości społecznej. Prowadziły pracę organiczną w PSL, organizując m.in. kursy dla parlamentarzystów ruchu ludowego, przygotowywały dokumenty programowe itp.

Od 1921 roku Irena Kosmowska była wiceprzewodniczącą Polskiej Grupy w Międzynarodowej Unii Parlamentarnej. Brała udział w pracach Biura Opieki nad Matką i Dzieckiem. Pełniąc funkcję wiceprzewodniczącej PG MUP, niejednokrotnie występowała w sejmie jako sprawozdawca projektów ustaw ratyfikacyjnych w ramach działań Unii, m.in. ratyfikacji międzynarodowej konwencji o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, ratyfikacji konwencji w sprawie walki z pornografią, umowy międzynarodowej o zwalczaniu przemytnictwa.

Na XXII Konwencji w Bernie – Genewie w dniach 22–28 sierpnia 1924 roku zwróciła na siebie uwagę zgromadzonych parlamenta-

⁶ Szerzej: G.P. Niecko, *Irena Kosmowska (1879–1945). Życie i działalność*, Lublin 2013, s. 130.

rzystów wyjaśnieniem przyczyn i okoliczności zabójstwa prezydenta Gabriela Narutowicza. Ceniono jej zaangażowanie w pracę Unii, znajomość zagadnień politycznych, języków, kulturę osobistą i ujmujący sposób bycia⁷.

Awans społeczny kobiety wiejskiej byłby trudniejszy bez szkół rolniczych. Otwierały one drogę młodym dziewczynom wiejskim do życia publicznego. Jednakże z chwilą powstania pierwszych organizacji wiejskiego ruchu młodzieżowego rola kobiet działaczek młodzieżowych i ludowych systematycznie wzrastała. Najpierw w powstałym Związku Młodzieży Wiejskiej, a szczególnie w Związku Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej w latach trzydziestych. ZMW RP była tą organizacją, w której kobiety znalazły swoje miejsce do wszechstronnej, społecznej i oświatowej działalności. Właśnie dzięki ich oddaniu i ofiarności ZMW RP bez środków finansowych prowadził niezwykle ożywioną działalność. Rola kobiet wkrótce została dostrzeżona nie tylko w ruchu młodzieżowym, ale i ludowym. Chociaż nie udało się utworzyć w latach dwudziestych samodzielnej organizacji pn. Ludowy Związek Kobiet, to działaczki ruchu ludowego organizowały pracę sekretariatów partii chłopskich, uczestniczyły w wydawaniu pism, ale także w opracowywaniu programów Stronnictwa. Około 200 kobiet pracowało w strukturach samorządu terytorialnego. Działalność kobiet w ruchu ludowym lat trzydziestych została ujęta w formy organizacyjne, bowiem przy zarządach wojewódzkich SL powstawały licznie sekcje kobiet. Wkraczały one we wszystkie dziedziny politycznego ruchu ludowego. Współorganizowały strajki chłopskie. Były też, jak Katarzyna Świątek, Maria Adamska, Maria Mroziak – więzione. Kobiety cementowały polityczny ruch chłopski, aktywizując się we wszystkich jego strukturach. Przykładem zaangażowania kobiet wiejskich w pracę struktur ruchu ludowego była działalność Marii Sowy z Tarnawy w powiecie bocheńskim. W 1938 roku weszła ona do Rady Naczelnej Stronnictwa Ludowego. Organizowała ZMW RP „Wici” w powiecie, sekcję kobiet przy Zarządzie Powiatowym

⁷ G.P. Niećko, *Irena Kosmowska wobec niepodległości*, [w:] *Ludowa wizja Niepodległej. Rząd Ludowy w Lublinie*, red. nauk. A. Indraszczyk, Warszawa 2019, s. 144–145; P. Majewski, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polski 1919–1939, Słownik biograficzny*, t. 3, Warszawa 2005, s. 110.

w Bochni. W czasie okupacji, od maja 1943 roku była przewodniczącą kierownictwa powiatowego Ludowego Związku Kobiet. Po wojnie należała do Polskiego Stronnictwa Ludowego, była członkiem Rady Naczelnej i zastępcą członka Naczelnego Komitetu Wykonawczego PSL, po 1949 roku członkiem Rady Naczelnej Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, aktywnie działała w samorządzie⁸.

Kuźnią kadr dla wiejskiego ruchu młodzieżowego i zarazem ludowego był w latach trzydziestych Wiejski Uniwersytet Orkanowy w Gaci Przeworskiej kierowany przez Ignacego Solarza i jego żonę Zofię. Młode kobiety, które ukończyły WUO w Gaci, później odegrały znaczną rolę w wiejskim ruchu młodzieżowym i ludowym.

W przeddzień wybuchu II wojny światowej ZMW RP liczył blisko 100 tysięcy członków, w większości były to dziewczęta wiejskie. Ale oddziaływanie „Wici” było znacznie szersze, promieniowało nierzadko na społeczność całych wsi⁹.

Praca kół wiciowych dzięki kobietom pozostawiła trwałe ślady w wielu wiejskich środowiskach – zarówno w świadomości jednostek – w kulturowanych tradycjach demokracji, poczucia sprawiedliwości społecznej, równości obywatelskiej i godności chłopskiej, jak i w zbiorowym doświadczeniu wspólnego działania – w spółdzielczości, w kółkach rolniczych i innych przedsięwzięciach.

Wysoce patriotyczna i pełna oddania sprawie wolności kraju postawa ludowców wiciarzy i siewiarzy uzewnętrzniła się w okresie okupacji hitlerowskiej. To właśnie zaangażowanie kobiet w ruch ludowy sprawiło, że po kampanii wrześniowej 1939 roku tworzyły się komórki konspiracyjnego ruchu ludowego. Wiciarki, siewiarki, członkinie SL przystąpiły na równi z mężczyznami do działalności niepodległościowej. Ich rola uwidoczniła się szczególnie przy powoływaniu organizacji zbrojnej ruchu ludowego – Batalionów Chłopskich. Kierowały nie tylko wydziałami łączności, kolportażu, ale także organizowały zaplecze do walki zbrojnej. To właśnie Helena Brodowska, Maria Maniakówna, Anna Chorążyna, Maria Szczawińska, Hanna Ciekotowa,

⁸ *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego...*, op. cit., s. 369.

⁹ J. Gmitruk, *Z dziejów polskiego ruchu młodzieży wiejskiej*, Warszawa 2018, s. 13–48; L. Turowski, *Uniwersytet Ludowy Ignacego Solarza i jego wychowankowie*, przedm. K. Wojciechowski, Warszawa 1970.

Józefa Kotnis, Zofia Solarzowa i wiele innych współdecydowało o sukcesach ludowej konspiracji¹⁰.

Niezwykłym osiągnięciem kobiet wiejskich było powołanie Ludowego Związku Kobiet i Zielonego Krzyża – organizacji samodzielnej, ale będącej autonomiczną częścią konspiracyjnego ruchu ludowego. W LZK, łącznie z sanitariuszkami ZK działało i walczyło 20 tys. kobiet. Była to jedna z najliczniejszych organizacji Polskiego Państwa Podziemnego, której charakterystykę działań przedstawił w raporcie z 1944 roku Tadeusz Chciuk „Celt”, kurier polityczny: „To najlepsza organizacja kobieca w Polsce Podziemnej. Ofiarność, uczciwość, inteligencja, niezmordowana praca i umiejętność w dochodzeniu do niej to cechy, które obserwowałem u kierowniczek LZK i wielu jej członkiń. Dla LZK nie ma dość zachwytu. Wszystko, co robią – pracują dużo i stale coraz więcej – robią naprawdę świetnie”¹¹.

Polskie kobiety w okupowanym kraju miały swoją ambasadorkę w Londynie – Marię Hulewiczową – członkinię LZK w okupowanej Polsce. Od stycznia 1944 roku pracowała w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych rządu RP w Londynie jako bibliotekarka i archiwistka. Porządkowała i katalogowała dokumenty dotyczące walki podziemnej w kraju. Były to materiały propagandowe nadesłane przez struktury Polskiego Państwa Podziemnego i partie polityczne, w tym prasa konspiracyjna, ulotki, broszury, książki i fotografie, z których robiła odbitki fotograficzne. Oprawione, w formie książki, przesyłane były wszystkim ministrom i członkom Rady Narodowej. Selekcjonując wybrane materiały, umieszczała informacje o działalności kobiet w konspiracji, a szczególnie o Ludowym Związku Kobiet i Zielonym Krzyżu. Specjalny tom o działalności konspiracyjnej kobiet ruchu ludowego wysyłała do Eleonory Roosevelt, żony prezydenta USA. Podobnie przygotowywała „Biuletyny Informacyjne”, tłumaczone na język angielski, które otrzymywały głowy państw rządów koalicji antyhitlerowskiej, a zwłaszcza Anglicy.

Biuletyny miały informować aliantów o walce narodu polskiego z okupantem, a zwłaszcza polskich kobiet. Poza tym Maria Hulewi-

¹⁰ J. Gmitruk, *Ludowy Związek Kobiet*, Warszawa 2017, s. 27–32.

¹¹ *Ludowcy. Raport „Celta”*, (oprac. E. Duraczyński), „Tu i Teraz”, nr 12, 23 V 1984, s. 14; szerzej B. Matusowa, *Na partyzancki poszły bój...*, Warszawa 1979.

czowa przygotowywała audycje dla konspiracyjnej radiostacji „Świt”, nadającej w Bletchley koło Londynu do kraju. Radiostacja „Świt” miała za zadanie dezinformować Niemców. Nadawała codziennie między 19.00 a 20.00. Jej audycje w treści były podobne do audycji polskich nadawanych w BBC, ale różniły się od nich szczegółami. Podawała najnowszy serwis informacyjny, tak że Niemcy byli przekonani o lokalizacji radiostacji na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Nadzór nad „Świtem” powierzył Stanisław Mikołajczyk Wydziałowi Społecznemu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, którym kierowali Paweł Siudak i jego zastępca Mieczysław Thugutt.

W początkach 1944 roku współpracę z radiostacją „Głos Kobiet” zaproponował Marii Hulewiczowej Paweł Siudak, który skontaktował ją z Anglikiem Osbornem, aby załatwić sprawy związane z dojazdem do radiostacji.

Wygłosiła tam 6 cyklicznych felietonów pod tytułem: „O życiu dzieci i kobiet pod okupacją niemiecką”, „Mały sabotaż”, „Prasa podziemna”, „Ludowy Związek Kobiet”. W maju 1944 roku radiostacja „Głos Kobiet” przerwała swoją działalność ze względów technicznych, ponieważ nie była odbierana w Polsce, a cały jej personel przyszedł do radiostacji „Świt”.

Z polecenia Pawła Siudaka Maria Hulewiczowa prowadziła pracę propagandową w jednostkach armii polskiej w Wielkiej Brytanii, gdzie wygłosiła cykl wykładów na temat „Prześladowania dzieci i kobiet w Polsce”. Oprócz tego wydała książkę w języku angielskim, pod tytułem *Oczami kobiet*, pod pseudonimem Maria Brzeska¹². Pisała w niej: „Bratersko zjednoczeni w czasie nieszczęścia, silni w kłopotach, wciąż mamy przed sobą najtrudniejszy czas. Nie wystarczy umrzeć za Polskę, trzeba też widzieć, jak dla niej żyć. Walka zwykłego miasta i wsi musi doprowadzić do największego ze wszystkich zwycięstw: szczęśliwego życia wolnych ludzi w wolnej Polsce”¹³.

Po wyzwoleniu ziem polskich spod okupacji hitlerowskiej, równocześnie z rozpoczęciem działalności Polskiego Stronnictwa

¹² J. Gmitruk, *Maria Hulewiczowa, sekretarka Stanisława Mikołajczyka*, Warszawa 2010, s. 30–31, 112–114.

¹³ M. Brzeska, *Oczami kobiety. Życie w Polsce pod okupacją niemiecką*, Londyn 1944, przekład M. Studniarek, [w:] J. Gmitruk, *Maria Hulewiczowa...*, op. cit., s. 243.

Ludowego, kierownictwo LZK wystąpiło do Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej o zezwolenie na rozpoczęcie legalnej działalności. Starania LZK zostały pozytywnie przyjęte przez premiera Edwarda Osóbkę-Morawskiego. 27 sierpnia 1945 roku organizacja została wpisana do rejestru stowarzyszeń i wznowiła działalność swych struktur terenowych. Na przełomie września i października przystąpiono do prac organizacyjnych i konstituowania kierownictw wojewódzkich LZK, w większości których dominował konspiracyjny aktyw z lat okupacji.

W przyjętym „Statucie Ludowego Związku Kobiet”, określając zadania i cele powojennej działalności Związku, zapisano:

Związek jest zrzeszeniem społeczno-wychowawczym i zawodowo-gospodarczym kobiet wiejskich, działającym na zasadach ideologii ruchu ludowego.

Związek w szczególności ma na celu:

- pogłębienie świadomości kobiety wiejskiej o jej roli w życiu rodzinnym i państwowym oraz zorganizowanie kobiet wiejskich do pracy nad rozwojem kultury polskiej w środowisku wiejskim;
- obronę interesów kobiet wiejskich w każdej dziedzinie, reprezentację tych interesów na zewnątrz zarówno wobec władz państwowych, jak i samorządowych oraz wobec zrzeszeń i instytucji społecznych wszelkiego typu;
- zaspokajanie potrzeb kulturalno-gospodarczych wsi polskiej na zasadach pomocy wzajemnej; współpracę z innymi podobnymi zrzeszeniami oraz ze wszystkimi organami i instytucjami dążącymi do tych samych celów na terenie Państwa Polskiego;
- współpracę z innymi podobnymi zrzeszeniami oraz ze wszystkimi organizacjami i instytucjami dążącymi do tych samych celów na terenie Państwa Polskiego;
- pogłębianie świadomości o potrzebie solidarności i współpracy ogólnosłowiańskiej i współpracy z podobnymi zrzeszeniami, organami i instytucjami innych państw słowiańskich¹⁴.

¹⁴ Lublin 1945 – Statut Ludowego Związku Kobiet, [w:] *Dorobek polityczny i organizacyjny ruchu ludowego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego w 110-lecie działalności politycznego ruchu ludowego*, pod red. J. Gmitruka, Warszawa 2005, s. 149–150.

Dobrze rozwijała się współpraca Ludowego Związku Kobiet z Ministerstwem Zdrowia, które zainteresowane było pracą Wydziału LZK – Zielonego Krzyża, oraz z Ministerstwem Oświaty wspierającym finansowo działalność tej organizacji. Próby wydania własnego pisma „Żyvia” nie przyniosły jednak pozytywnych rezultatów, bowiem Ministerstwo Informacji i Propagandy oraz Centralne Biuro Kontroli Prasy nie udzieliły stosownej zgody.

Rozwój sytuacji politycznej w Polsce i wrogie stanowisko władz komunistycznych wobec ruchu ludowego spowodowały, że 26 listopada 1945 roku Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wydało rozporządzenie stwierdzające, że LZK i Związek Pracy Ludowej „Orka” są organizacjami nielegalnymi w całym kraju.

Już 27 listopada kierownik Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi płk Mieczysław Moczar wydał polecenie o przeprowadzeniu rewizji, zapieczętowaniu lokalu oraz zabronił działalności organizacyjnej. W ciągu tygodnia kolejne zarządy wojewódzkie LZK informowały centralę o zawieszeniu przez UB działalności Związku.

W grudniu 1945 roku LZK został ostatecznie zdelegalizowany, a wkrótce rozpoczęły się represje przeciwko jego działaczkom. Mimo niesprzyjających warunków politycznych były członkinie LZK włączyły się w działalność polityczną Polskiego Stronnictwa Ludowego. Odgrywały w nim znaczącą rolę, tak jak np. Maria Hulewiczowa – sekretarka Stanisława Mikołajczyka, Genowefa Cergowska-Osiejowa, Barbara Matusowa, Helena Mierzwina i Hanna Chorążyna – organizatorki sekcji kobiet w PSL oraz wiele innych byłych członkiń LZK.

Działaczki ruchu ludowego często dzieliły los swoich mężów i kolegów partyjnych, na równi z nimi były represjonowane przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa.

Na listach strat konspiracyjnego ruchu ludowego z okresu wojny znajdują się nazwiska wieluset kobiet bestialsko zamordowanych przez okupanta.

Trudno nie wspomnieć Weroniki Wąsikowej – komendantki BCh obwodu Buczaczy, zamordowanej siekierą przez Ukraińców, Grażyny Poniatowskiej – łączniczki KG BCh zgwałconej i zabitej przez właścicieli w Warszawie, Anieli Grzebisz z Wiśniewa spalonej przez

Niemców i wielu innych cichych bohaterek ludowego frontu walki o niepodległość¹⁵.

Działalność okupacyjna i powojenna kobiet wiejskich znalazła swój wyraz nie tylko w nazwach ulic, szkół, ale także i w licznych publikacjach poświęconych im i wydanych przez Ludową Spółdzielnię Wydawniczą, Zakład Historii Ruchu Ludowego i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie.

Po zakończeniu działalności politycznej przez PSL, część działaczek pracowała w strukturach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, Kółek Rolniczych, spółdzielczości, Kół Gospodyń Wiejskich. W latach późniejszych ich reprezentacja znacznie wzrosła w sejmie i samorządzie terytorialnym.

Za pierwowzór Kół Gospodyń Wiejskich uznane zostało Towarzystwo Gospodyń, powołane w 1866 roku w Piasecznie k. Gniewa w zaborze pruskim. Ta kobieca organizacja samorządności wiejskiej, działająca obok Kółek Rolniczych, uznawała za swój cel poprawę gospodarności, propagowanie ogrodnictwa, popularyzację regionalnego folkloru i zachowanie świadomości narodowej.

Koła Gospodyń Wiejskich przetrwały 150 lat. Dziś są liczącą się bazą samorządu rolniczego, podejmują szereg działań gospodarczych na wsi. Aktywność zawodowa kobiet dotyczy wykonywanych przez nie funkcji zarówno tradycyjnych, jak rola matki, gospodyni domowej, producentki rolnej oraz nowoczesnych – organizatorki biznesu, działaczki społecznej. W Polsce działa obecnie 25 847 Kół Gospodyń Wiejskich, do których należy 857 tys. członkiń. Prowadzą one m.in. ok. 5 tysięcy zespołów ludowych¹⁶.

Dzieje kobiet wiejskich – działaczek ludowych, pracujących społecznie w strukturach Polskiego Stronnictwa Ludowego, Związku Młodzieży Wiejskiej, w Kołach Gospodyń Wiejskich to poszukiwanie miejsca na ziemi w symbiozie z naturą, to solidarność społeczna i działanie dla wspólnego dobra. Kobiety zawsze żyły, pracowały i działały w przeświadczeniu, że „Bóg przebacza zawsze, człowiek

¹⁵ *Księga poległych i pomordowanych Żołnierzy Batalionów Chłopskich*, Warszawa 1995, s. 91, 244, 335, 336.

¹⁶ J. Gmitruk, *Geneza i rozwój kółek rolniczych w Polsce*, [w:] *Vir Bonus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Władysławowi Horstowi*, Warszawa [b.d.w.], s. 35.

czasem, natura nigdy”. Zaangażowanie kobiet w działalność politycznego ruchu chłopskiego i wiejskich organizacji młodzieżowych prowadziło mieszkańców wsi do wiedzy, wolności społecznej i niepodległości państwa.

Bez ogromnego wkładu dziewcząt wiejskich niemożliwa byłaby odbudowa wiejskiego ruchu młodzieżowego. Zarówno w odradzaniu się ruchu ludowego, jak i młodzieżowego w ostatnich dekadach, kobiety miały zdecydowany udział poprzez swoją postawę bezkompromisowości i zaangażowanie. Zaznaczyło się to w transformacji ustrojowej i w organizowaniu Forum Kobiet w Polskim Stronnictwie Ludowym.

Kobiety ruchu ludowego i wiejskiego ruchu młodzieżowego zapisały piękną kartę w najnowszych dziejach Polski.

Janusz Gmitruk

Bibliografia

Archiwa

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego.

Materiały do historii Ludowego Związku Kobiet.

Relacje, Wspomnienia

Relacje ustne: Heleny Brodowskiej, Genowefy Cergowskiej-Osiejowej, Marii Maniakówny, Zofii Solarzowej, Marii Biernackiej, Barbary Matusowej, Dionizji Wawrzykowskiej-Wierciochowej, Hanny Ciekotowej, Marii Zwiejskiej, Anny Chorążyny, uzyskane w Zakładzie Historii Ruchu Ludowego w latach 1974–1997.

Cergowska G., *Matki partyzantów*, Warszawa 1975.

Pamięć boru. Wspomnienia o Jadwidze Dziubińskiej i wybór jej przemówień, artykułów, listów, pod red. Z. Mazurowej i L. Wyszomirskiej, Warszawa 1968.

Solarzowa Z., *Mój pamiętnik*, Warszawa 1973.

Prasa

„Nowa Reforma”

„Przegląd Zakopiański”

„Tu i Teraz” nr 12 z 1984.

Opracowania

Brodowska H., *Życie Ireny Kosmowskiej*, „Wieś” 1948, nr 18/19.

By nie odeszły w mrok zapomnienia. Udział kobiet polskich w II wojnie światowej, Warszawa 1976.

Chyra-Rolicz Z., *Wspólnymi siłami. Związek ruchu emancypacji kobiet ze spółdzielczością na ziemiach polskich przed rokiem 1939*, Warszawa 2013.

Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918 r., t. 1., pod red. S. Michalskiego, Warszawa 1982.

Gmitruk J., *Chłopska Zamojszczyzna 1942–1944*, Warszawa 2013.

Gmitruk J., *Ludowy Związek Kobiet*, Warszawa 2017.

Gmitruk J., *Maria Hulewiczowa, sekretarka Stanisława Mikołajczyka*, Warszawa 2010.

Gmitruk J., Mazurek J., *Rota*, Warszawa 2008.

Gmitruk J., *Z dziejów polskiego ruchu młodzieży wiejskiej*, Warszawa 2018.

Księga poległych i pomordowanych żołnierzy Batalionów Chłopskich, Warszawa 1995.

Ludowa wizja Niepodległej. Rząd w Ludowy w Lublinie, red. nauk. A. Indraszczyk, Warszawa 2019.

Majewski P., *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 3, Warszawa 2005.

Marcinkowski J., Fitowa A., *Ruch Ludowy w Małopolsce i na Śląsku*, Warszawa 1987.

Matusowa B., *Na partyzancki poszły bój...*, Warszawa 1976.

Mioduchowska M., *Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej 1912–1928*, Warszawa 1984.

Niećko G.P., *Irena Kosmowska (1879–1945). Życie i działalność*, Lublin 2013.

Przywódcy ruchu ludowego. Szkice biograficzne, red. A. Więzikowa, Warszawa 1968.

Rota w panoramie dziejów Polski, pod red. J. Gmitruka, Warszawa 2011.

Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego. Makieta, Warszawa 1989.

Służba Polek na frontach II wojny światowej, cz. 9, Toruń 2006.

Szelągowska A., *Międzynarodowe organizacje kobiece*, Warszawa 1935.

Turoś L., *Uniwersytet Ludowy Ignacego Solarza i jego wychowankowie*, przedm. K. Wojciechowski, Warszawa 1970.

Twierdzą nam będzie każdy próg. Kobiety ruchu ludowego w walce z okupantem hitlerowskim, wybór i oprac. M. Jędrzejec, Warszawa 1970.

Walewska C., *Ruch kobiecy w Polsce*, Warszawa 2009.

Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Wysłouchowa, Opowieść biograficzna*, Warszawa 1975.

Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Maria Wysłouchowa (1858–1905)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1960, nr 2.

Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Z dziejów kobiety wiejskiej, szkice historyczne 1861–1945*, Warszawa 1961.

Vir Bonus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Władysławowi Horstowi, Warszawa [b.d.w].

Zawielska M., *Spór Marii Konopnickiej z Czesławem Jankowskim o poglądy na kwestię kobiecą*, Wrocław 1975.

Women in the peasant movement

Keywords

Maria Wysłouchowa, Irena Kosmowska, Maria Hulewiczowa, Zofia Solarzowa, Rural Youth Union RP „Wici”, Teachers’ Peasant Union, Women’s Peasant Union, Farmers’ Wives Associations.

Summary

Without Polish women, who entered actively the political scene in the 19th century, great social movements, organizational and programme development along with social and educational activities in particular would not achieve such a success. Political activity in the peasant movement was combined with their activity within a national and international women’s movement. In 1898, Women’s Convention took place in Zakopane where social and educational activists from the three partitions arrived. Women from the peasant movement set up the first folk school teachers’ association in the Kingdom of Poland named Teachers’ Peasant Union. They also provided a basis for a large trade union movement – Polish Teachers’ Union where they worked actively. During the interwar period they made their presence in the youth and peasant movement. Female members of peasant parties organized activities in their secretariats, participated in newspaper publishing and developed party programmes. They worked in the local government structures. During the Second World War rural women set up Women’s Peasant Union and The Green Cross – an independent organization which was an autonomous part of an underground people’s movement of 20 000 women. After the end of political activity of Polish People’s Party some female activists moved to United People’s Party, machinery rings, cooperatives and Farmers’ Wives Associations and in later years also in the parliament and the local government. Their occupying and postwar activity have been reflected in street and school names together with publications issued by People’s Cooperative Publishing, History of People’s Movement institution and Museum of the Polish Peasant Movement in Warsaw.

Frauen in der Bauernbewegung

Stichpunkte

Maria Wysłouchowa, Irena Kosmowska, Maria Hulewiczowa, Zofia Solarzowa, Dörflicher Jugendverband RP „Wici”, Verband der Volkslehrer, Volksverband der Frauen, Kreise der Dörflichen Landwirtinnen

Zusammenfassung

Polnische Frauen begannen ihr aktives, politisches Wirken im neunzehnten Jahrhundert. Dank ihrer Anstrengung hatten große soziale Bewegungen, vor allem die Organisations- und Programmentwicklung, aber auch die soziale und pädagogische Tätigkeit viel Erfolg. Frauen verbanden Volkspolitik mit der Tätigkeit in einer Landes- und Auslands-Frauenbewegung. 1898 fand die Versammlung der Polnischen Frauen in Zakopane statt. Daran nahmen soziale und pädagogische Funktionärinnen aus allen Teilungsgebieten teil.

Sie gründeten einen Verband der Volkslehrer – die erste Berufsorganisation von Volkslehrern im Königreich Polen. Im diesen Verband arbeiteten sie sehr aktiv. Im Zwischenkriegszeit waren sie mit dem Wirken in Jugend- und Volksorganisationen beschäftigt. Mitglieder von Bauernparteien veranstalteten Sekretariate, verlegten Zeitschriften und bearbeiteten Parteiforderungen. Sie arbeiteten auch für kommunale Selbstverwaltungen. Während des Zweiten Weltkriegs gründeten Frauen aus dem Land den Volksverband der Frauen und des Grünen Kreuzes. Das war eine unabhängige Organisation, die ein selbstständiger Teil von einer Untergrundbauernbewegung war. In dieser Formation arbeiteten und kämpften 20 Tausend Frauen. Nachdem die Polnische Bauernpartei die politische Tätigkeit abgebrochen hatte, befand sich ein Teil von Funktionärinnen in der Vereinigten Bauernpartei, Landkreisen, Genossenschaften, Kreisen der Dörflichen Landwirtinnen und später im Sejm oder in der kommunalen Selbstverwaltung. Besatzungs- und Nachkriegstaten wurden in Namen von Straßen und Schulen einbezogen. Sie wurden auch in Veröffentlichungen der Verlegerischen Volksgenossenschaft, der Anstalt für Geschichte der Bauernbewegung und des Museums der polnischen Bauernbewegung beschreibt.

Женщины в народном движении

Ключевые слова

Мария Выслоухова, Ирена Космовская, Мария Хулевич, София Соляж, Союз польской молодёжи РП «Вичи», Союз народных учителей, Народный союз женщин, Кружки сельских домохозяек

Резюме

Без польских женщин, которые активно вступили в XIX веке на политическую сцену, большие социальные движения, а особенно их организационное и программное развитие, а также социальная и просветительская деятельность не достигли бы такого успеха. Политическая активность в народном движении сочеталась с деятельностью в национальном и международном женском движении. В 1898 году состоялся Съезд польских женщин в Закопане, на который прибыли социально-просветительские деятельницы из всех польских земель, находящихся под разделами. Женщины народного движения сформировали первую профессиональную организацию учителей народных школ в Царстве Польском под названием Союз народных учителей. Дали также основание для создания широкого союзного движения – Союза польских учителей, в котором они активно работали. В межвоенный период обозначили своё присутствие в молодёжном и народном движении. Женщины-члены крестьянских партий организовали деятельность их секретариатов, принимали участие в издании журналов и разработке партийных программ. Они работали в структурах местного самоуправления. Во время Второй мировой войны сельские женщины создали Народный союз женщин и зелёного креста – самостоятельную организацию, которая явилась автономной частью конспирационного народного движения. В нём действовало и боролось 20 тысяч женщин. После прекращения политической деятельности Польской крестьянской партии, часть женщин-членов оказалась в структурах Объединённой крестьянской партии, сельских кружков, кооперативов, Кружков сельских домохозяек, а в последующие годы – в Сейме и органах местного самоуправления. Оккупационная и послевоенная деятельность женщин нашло своё отражение в названиях улиц, школ и в посвящённых им публикациях, изданных Народным издательским кооперативом, Институтом истории народного движения и Музеем истории польского народного движения в Варшаве.